

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ԿՈՒՆՏ

ԵՒ ԻՐ ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

3. ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Խմբագիր Մեկնութիւն Յովնանցու Աւետարանին

Ունիմ աչքի առաջ երուսաղէմի թ. 855 ձեռագիրը, գրուած մօտաւորապէս ԺԴ դարուն: Ձեռագիրն ունի թերթիկներ, գրիչը թէպէտ աւարտած է օրինակութիւնը, բայց չէ կրցած անոր վերջնական կատարելութիւնը տալ: Իր փափազն եղած է օրինակութիւնը աւարտելէն յետոյ տալ զայն ծաղկող գրչի մը, որպէս զի առաջին էջին, ինչպէս նաեւ Մեկնութեան սկիզբը (թղ. 7ա) կիսախորաններ գծէ և առաջին տողերը ծաղկազեր գրէ, բայց այս չէ յաջողած իրեն որևէ պատճառաւ: այնպէս որ այժմ կը պակսին թղ. 1ա խորագիրն և առաջին տողը, նոյնպէս թղ. 7ա Մեկնութեան ըսկզբնաւորութիւնը: Այս պակասը լրացնելու համար ձեռնառու կ'ըլլայ մեզի Երուսաղէմի թ. 1250, որ Հառաքածոյ մըն է զանազան գրութիւններու, կազմուած խնամքով Աւետիք Վ. Աղթամարցւոյ, իբր ԺԲ դարու վերջին տասնեակին: Աւետիք յառաջ բերած է հոս ընդարձակ հատուած մը Յովնանու խմբագիր Մեկնութենէն, բայց առանց յիշելու Մեկնութեան հեղինակը: Բայց մենք տեսանք վերագոյն, թէ ունէր անիկա իր ձեռքին տակ Սարգիս Կունտի աշխատութիւնը: Նման յառաջբերութիւններ կը գտնենք նաև ուրիշ ձեռագիրներու մէջ, միշտ առանց անուան հեղինակին: Այս և այլ ձեռագիրներու օգնութեամբ կրնանք լրացնել թ. 855է թերոյթները այսպէս.

Մեկնութիւն Աւետարանին Յովնանցու

Արարեալ Սարգիս վարդապետի Կունտ կոչեցելոյ¹:

1) Խորագիրը մեզմէ է.

(Ներածութիւն)

Որք արեւմտին հանդիսիցն լինին տեսող², յորժամ զրոնամարտիկ զոք մեծազարի բարեկամաց եւ ի սիրելեաց պսակեալ տեսանեն կամ լսեն, համագունդ ի վերայ զիմեն մարմնով եւ հոգւոյ աչաւք զի ի գործելեացն մի վրիպեցին³...

Վերջ ներածութեան. «Ընդէր միայն չորք խաւսեցան աւետարանքն եւ ոչ աւելի կամ պակաս: Խորհուրդ չորից նիւթոց, որով շինի աշխարհս. եւ դարձեալ չորից գետոց որ յեղեմայ բխելով ոռոգանեն զերեսս երկրի»:

Մեկնութիւն

Ի սկզբանէ էր բանն: Իսկ՝ հայր. զբան՝ որդի: Է՝ հոգի սուրբ⁴:

Եփ. Զի յայտ արացէ, թէ իբրեւ զբան ընդ ասողին իւրում է յամենայն ի գործս Որդին...

Վերջ Մեկնութեան. «Եւ մնացորդք եղբարց նորա դարձցին առ Տէր: Այնոքիկ որք երկմտեցին վասն նորա յասելն իւրեանց վասն Բրիտանի, թէ Զայդ առնես, յայտնեա զանձն քո աշխարհի. զի դարձան նոքա յեկեղեցի Աստուծոյ յետ համբառնալոյ նորա առ Հայր. աշակերտեցան նոքա ի վարդապետութեան նորա եւ եղեն խորհրդակիցք Բրիտանի»:

Յիշատակարանք Հեղինակին⁵

1. Ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ հասնի ըզձից իմոց՝ որ յամայր ամս, եւ զտի տառս կենդանիս Տեառն եւ զմեկնութիւնս սրբոց՝ զերանելոյն Եփրեմի եւ տեառն Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ եւ տեառն Ստեփանոսի Սիւնեաց վերադիտողի եւ տէր Իգնատիոսի. եւ ուր ոչ այսոցիկ՝ Յովնանու Ոսկերեարանի

2) Սկզբնաւորութիւնը էջմածնի ձեռագրէն է:

3) Սարգիս Կունտ այս հատուածի համար այլի առաջ ունեցած է Յովն. Սկիւրբերանի Յովնանու Մեկնութեան Յառաջադրութիւնը, որ կը սկսի այսպէս. «Ե հանդիսի աստ արտաքին աշխարհականք յորժամ բռնաւոր մարտիկ զոք մեծազոր յաղթական պսակեալ ոտակք լսիցեն՝ համագունդ խաւսերեաց առ հաւարակ ամենեքեան ի վերայ զիմեն, զի տեսանել ինչ եւ զինել զմեծաւքան զօրութիւն եւ զիմաստութիւն հարաւորութեան զամենայն մարթոսեցեն»: Ոսկ. Մեկնութիւն Յովնանու, Կ. Պոլիս 1717, էջ 2.

4) Սկզբնաւորութիւն Երուսաղէմի թ. 1250 էն է:

5) Յառաջ կը բերեմ Յիշատակարաններս Վենետիկի Միթրեան Մատենադարանի ձեռագրէն, այնպէս ինչպէս տուած է զանոնք Զ. Ղ. Արիշան, «Հայաստան», էջ 370 — 371 (§ 286), երբորք հաստատել կը գտնուի նոյնութեամբ նաև Երուսաղէմի թ. 855 ի մէջ:

եւ սուղ ինչ վկայութիւն յԱստուածաբանէ եւ յեպլիփանէ եւ ի Նարեկացի վարդապետէն Գրիգորէ եւ յիմաստուն հոեւորէն Սարկաւազէ:

Ուր ուրեք մտադիցի թէ աստուածային արօրոյն պիտոյանայ քառակք եղանց յուզղաձգութիւն ակօսոյն՝ ի խնդրոյ ուսումնասիրաց. եւ մօռացայ զծերութիւն եւ զտկարութիւն մտացս՝ առ անձուկ յօժարութեան, համառօտեցի շնորհօք սուրբ Հոգւոյն, որ տայ իմաստս ակամարաց, նմանեալ մեղուի անօր թռչնոյ, արձակել զթեւս ի լերինս բարձանց եւ ի հովիտս ծաղկանց. այլ թէպէտ եւ ունի յօժարութիւն, այլ սակայն վասն տկարութեան ոչ բովանդակէ զբնաւն. այլ զպայծառագոյնն եւ զփոշտեսակն եւ զանուշահոտն՝ ի միջոյ ծաղկանցն բառնայ ի վերայ թիկանցն կամ ընդ ոտիւք կառուցեալ ամայէ ի վեցանկիւնի բլիթն եւ գործէ զարմանալիս իմաստնոց: Սոյնպէս եւ իմ բաղձանք աստուածային գանձուս ծածկելոյ աստուածազիծ տառիս՝ զերկու ոտս տարածեալ ի վերայ բազում բլրոց եւ լերանց՝ ի գիւտս օրինակացն արփիահրաշ արեգնածաւալ լուսափայլ մտաց ընթերցասիրաց. որք ընդ հովանեաւ սորա նստին՝ քաղցրանայ ի կոկորդոս նոցա քան զմեղու խորիսիս. եւ տայ մօռացումն ունել տկարութեան. զի անուշակ եւ քաղցր է իմանալի կերակուր հոգւոյ քան զգալի կերակուր մարմնոյ՝ որոց կիրթ են ճաշակելիքն: Որում եւ ես Սարգիս մականունն <Կուեստ կոչեցեալ> եւ ոչ իր յիմաստս իմաստնոց եւ տգէտս ի գիտնականաց, պատկերս յանցանաց, զլուխ մեղաւորաց, ի թուականիս նորոյ ԿԳ.⁶ ստացայ զսա ինձ ի խրատ եւ ի վարժումն:

2. Շնորհիւ Տեառն սկսայ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի՝ ժամանեալ ի կէտ նպատակի վերջին գծիս, որում ըղծայի, ես տրուպս եւ անպիտանս ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյ Սարգիս վարդապետ մականունն Կուեստ կոչեցեալ, ի գաւառէ Արարատեան. բազում ջանիւ աշխատեցայ՝ զտառս կենդանիս գտանել զանուշահոտ եւ զծաղկազարդ զպայծառացեալ եւ զարփիահրաշ, զարեգակնածաւալ եւ զլուսափայլ մեկնութիւն

սրբոց վարդապետացն, որք զծորանս շնորհաց սուրբ Հոգւոյն իրր յանսպառ աղբերէ յանձինս իւրեանց ընկալեալ ունէին, զեւրանելւոյն եփրեմի, զտեառն Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ եւ տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց վերադիտողի, զտէր Իգնատիոսի. եւ ուր ոչ այսոցիկ՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի եւ սուղ ինչ յԱստուածաբանէն Գրիգորէ առեալ ի վկայութիւն. եւ յեպլիփանէ Կիւրացւոյ եւ ի Նարեկացւոյ Գրիգոր վարդապետէ եւ յիմաստնոյն Սարկաւազ վարդապետէ ուրեք ուրեք մտառեալ. է ինչ որ ի Մովսիսէ Քերդողէ եւ ի Մամրէէ Վերծանողէ եւ ի Թէոփիլոսէ Ոսկեբերանի աշակերտէ. սակաւ ինչ յամենեցունց մասնաւորեալ զպատշաճաւորն, իրր իմաստուն մեղու թռչնելով ի մարգս եւ ի լերինս եւ ի ծաղկաւէտ բուրաստանս ժողովելով զպիտանիսն ի նոցանէ առ ի յօգուտ եւ ի շահ փրկութեան մարդկան՝ հանգուցանելով ի պէսպէս աշխատութեանց հոգւոյ եւ մարմնոյ՝ զվարդապետս եկեղեցւոյ, լուսաւորել ըստ ներքին մարդոյն, յորում բնակել Տեառն հաւատայ սուրբ եկեղեցի՝ ըստ անձին մաքրութեան: Ձտկարութիւն ի բաց եղեալ ձեռն ի գործ արկի, եւ բազում աշխատութեամբ ի մին տեղի հաւաքեցի ի ՈԽԶ⁷ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի. ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, որ շփոթ էր կաթողիկոսութեան իշխանութեան սրբոյն Գրիգորի. զի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի զղեկէն Կոպիտառու, եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ զաթոռ նորին⁸. եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ եւ յուզղափառ Հայաստանեացի եկեղեցի:

3. Փառք սուրբ Երրորդութեան յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Շնորհիւ Տեառն եւ ողորմութեամբ նորա՝ կատարեցաւ հոգեւորոգ տառս Մեկնութեան սուրբ Աւետարանին Յովհաննու, զոր կարգեալ եւ ուղղեալ բազում աշխատութեամբ մեծի իմաստնոյ Սարգիս կոչեցեալ, որ եւ նմա

7) Սկզբնագիրն ըլլալու էր ՈԽ, այն է 1176:

8) Փակագծի մէջ առնուած տողերը յիստամօտ են, մօտ գտած ՈԽ (1195) թուին զրէ մը, որ այդ տարին կատարած է Մեկնութեան օրինակութիւնը, խօսքը Գրիգոր Ե. Քարազէժի մասին է. զեպքը տեղի ունեցած է 1194 ին:

9) Յիշատակարանս, որ բնագործակողի մը գրչին է, ամբողջութեամբ ունի Երուսաղէմի թ. 855, թղ. 250-ը. Հ. Ղ. Ալիշան, որ յառաջ բերած է զայն «Հայաստանում» մէջ, դուրս ձգելով միայն «Փառք—նորա», ա՛յս ձեռագրէն առած է թէ գտած է զայն Ս. Դադարու օրինակին մէջ, կից նախորդներուն:

6) Այսպէս Ջեռագրին մէջ. պէտք է կարդալ ԴԳ. ե իմանայ 1176 փրկական թուականը:

համադրուեցեալ ի սոյն խորհրդի, ժողովեալ բանս պատշաճաւորս յազազս օգտի լսողաց եւ ուսումնասիրաց ընթերցողաց: Բայց հաւաքեալ են աստ բանք պիտանիք ի վարդապետութենէ սրբոյն եփրեմի եւ Ոսկերեւանի եւ տեառն Ստեփանոսի Սիւնեաց վերադիտողի, եւ ի տեղիս տեղիս՝ Աստուածաբանի եւ Սարկաւագի եւ Անանիայի եւ Իզնատիոսի, եւ սկիզբն ի նանայէ, սակաւ մի եւ ի Սերերիանոսէ թի մէջ քրիստոսասիրացն» սուղ ինչ վկայութիւն: ամէն:

4. Գրեցաւ ձեռամբ Թագէտսի եւ Վարդանայ ի յիշատակ մեզ եւ ծնողաց մերոց: Աղաչեմ որք օգտիք կամ ընդօրինակէք կամ ուսանիք եւ լուսաւորիք՝ թողութիւն հայեցեցէք մեզ, եւ Քրիստոս յիշողացդ ողորմեսցի: Գրեցաւ ի թուականիս Հայոց Որի¹⁰. ի սուրբ յանապատիս Թեղենիս, ի սուրբ Կաթողիկէ դրանս. եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս յաւիտենից: Եւ տուաք զսա Հոգեւոր եղբօր մերոյ Աւետեաց, որ տառապէր տարաշխարհիկ ի գիւտս մականցութեան գրոց:

5. Հազարեան ձեռարանի օրինակին մէջ անմատղորութեամբ դատարկ թողուած երկու էջերէն միոյն վրայ կարդացած եմ տողերս.

«Ով ընթերցողք եւ կամ ընդաւրինաւորող, յորժամ ի պէտս հաստատութեան հաւատոյ լուծանես զգլուխ գրոցս, ասաս ջիր թէ Աստուած որ կամիս կեալ ամենայն մարդոյ, ողորմեա ի քում մեծի գալլստեանդ սուրբ վարդապետին Ստեփանոսի (այսպէս), որ կոչի Կունդ. եւ որք ընդ նմա աշխատեալք են ի գործս բարիօք գրոցս այսմիկ»:

Ձեռագիրներ՝ Երուսաղէմ, թ. 855 (Ժ. Դ. դար): Վենետիկ, Միխի. Մատենադարան, յամէ 1197: Հազարեան ձեռարանի (այժմ էջմիածին, յամէ 1427), կից Ղուկասու Մեկնութեան:

Հատակոտորներ՝ Երուսաղէմ, թ. 1250, թղ. 18 – 25բ: Տեսած եմ էջմիածնի ձեռագիրներու մէջ Ա. 1 – 25, ԺԹ. 38 – 42, ԻԱ. 12 – 20, ԻԱ. 20 – 25 համարներու Մեկնութիւնները:

Յովնանու Աւետարանին խմբագիր Մեկնութեան յօրինուածք

Խմբագիր Մեկնութեան յատկութիւնն է Աւետարանին բնագիրը մեկնել Ս. Հարց խօսքերով. այսինքն տալ անոնց տեսութիւնները շղթայած, ըստ կարեւորոյն բառաբառ, ամփոփ, հատու. եւ թէ ստիպէ հարկը հեռանալ բառացի յառաջբերութենէ՝ մնալ հաւատարիմ անոնց մտքին: Այն առաւելութիւնն ունէր մեկնութիւնս, որ ընթերցողները հակիրճ տողերու մէջ կարող էին ծանօթանալ սուրբ Հարց եւ անուանի հեղինակներու տեսութիւններուն խնդրոյ առարկայ եղող բնագրի շուրջը, եւ կ'ազատէր զանոնք դիմելու լայնածաւալ Մեկնութիւններու, որոնց ընթերցումով թերես ի վերջոյ օգտուէին եւ ոչինչ: Գեղեցիկ էին առանց տարակուսի Յովն. Ոսկերեւանի եւ եփրեմի Մեկնութիւնները նոր կտակարանի մասերու, բայց իրենց բարձրութեամբ, լայնութեամբ եւ խորութեամբ անմատչելի էին շատերու, որոնք ոչ միջոցն ունէին օրինակութեամբ հայթայթելու զանոնք եւ ոչ ալ պատրաստութիւնը՝ կարդալ եւ ըմբռնելու համար: Այս ցաւին զարման տանելու համար եղած էին փորձեր համառօտ Մեկնութիւններ յօրինելու, ինչպէս Ներսէս Շնորհալի ձեռնարկած էր տալ Ոսկերեւանի հետեղութեամբ Մատթէի համառօտ Մեկնութիւնը. եւ կամ Անանիա Նարեկացի Պաւղոսի Թղթերու սեղմուած Մեկնութիւնը հետեւելով Ոսկերեւանի եւ եփրեմի: Վերջինս նկատուած է առ հասարակ խմբագիր Մեկնութիւն, բայց չէ այն՝ անձուկ իմաստով:

Խմբագիր Մեկնութեան որպիսութեան եւ առաւելութեան ծանօթացան մերոնք, ինչպէս վերագոյն յիշեցի, երբ թարգմանութեամբ Հայոց մատչելի դարձաւ Կաթողիկեայ Թղթերու խմբագիր Մեկնութիւնը: Առանց տարակուսի անկէ, անոր ընթերցմամբ ներշնչուեցաւ Սարգիս, նոյն յօրինուածքով կազմելու Յովնանու եւ Ղուկասու խմբագիր Մեկնութիւնները, զորոնք հրապարակ բերաւ 1176ին:

Կը պահանջուէր առ այս «աշխատասէր» ընթերցանութիւն, «հմտասէր» միտք եւ իմաստուն ըմբռնողութիւն սուրբ հարց տեսութիւններու, ինչպէս նաեւ Աւետարանի

10) Յիշատակարանս այսպէս Որի թուականով յառաջ բերած է Հ. Ղ. Ալիշան նաեւ «Այստեղ», էջ 257: «Հայապատմութի մէջ սրբագրած եւ թուականը Որի, զուր տեղ»:

բնագրին իմաստին խելամուտթիւն։ Այս յատկութիւնները կը փառարանեն իր մէջ ժամանակակիցները։ որոնք և խնդրած են իրմէ ձեռնամուխ ըլլալ նման աշխատութեան. և նա ձեռնարկած է «ի խնդրոյ ուսումնասիրաց», միուեալ առ այն մասամբ նաև «առանձուկ յօժարութեան»։

Իր աշխատութիւնը կը համարի նա համառոտութիւն «մեկնութեանց սրբոց վարդապետացն»։ որոնց գրուածներէն քաղած հանած է «զգաւն ծածկեալս աստուածագիծ տառից», կամ ինչպէս ինքը գեղեցիկ նմանութեամբ կ'արտայայտուի, «նմանեալ մեղուի անօսը թռչնոյ», որ կ'արձակէ «զթիւս ի լերինս բարձանց եւ ի հովիտս ծաղկանց» եւ «զպայծառագոյնն եւ զփուշտեսակն եւ զանուշահոտն ի միջոյ ծաղկանցն բառնայ ի վերայ թիկանցն կամ ընդ ոտիւք կառուցեալ՝ եւ ամայէ ի վեցանկիւնի բջիջն եւ գործէ զգարմանալիս ի մաստնոց»՝ զմեղր, «սոյնպէս եւ իմ բաղձանք, կ'ըսէ, զերկուս ոտս տարածեալ ի վերայ բազում բլրոց եւ լերանց», այսինքն գրուածոց սուրբ վարդապետաց, «ի գիւտս օրինակացն արփիահրաշ արեգնածաւալ լուսափայլ մտաց» կը մատուցանէ ընթերցասիրաց, «որք ընդ հովանեաւ սորա նստին», յուսով թէ իր աշխատութիւնը պիտի «քաղցրանայ ի կոկորդոս նոցա քան զմեղու խորիսն»։ վասն զի «անուշակ եւ քաղցր է իմանալի կերակուր հոգեոյ քան զգալի կերակուր մարմնոյ՝ որոց կիրթ են ճաշակելիք»։ Առ այս «բազում ջանիւ աշխատեցայ», կ'ըսէ, կարգացի շատ զրքեր, «ժողվեցի «զպիտանիսն ի նոցանէ», «սակաւ ինչ յամենեցունց մասնաւորեալ զպատշաճաւորն»։

Աղբիւրները, որոնցմէ օգտուած է Սարգիս, յանուանէ յիշատակած է երկիցս. անգամ մըն ալ կրկնած է օրինակողը։ Ասոնք եղած են մեկնողական և ճառական գրուածներ, ամէնն ալ առնուած հայ մատենագրութեան գանձարանէն։ Յանկը կը ներկայացնեմ.

1. Եփրեմ, յատկապէս Մեկնութիւն Աւետարանի համաբարբառ։

2. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի (հմմտ. թղ. 200ա)։

3. Սեփանոս Սիւնեաց վերադիտող, որուն անուամբ ունինք Յովհաննու Մեկնութիւն մը։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՑԻ

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Առնենք հիմայ Ամիրտովլաթի յիշած այս 64 դասակարգ դեղերն, ըստ իրենց յատկութեանց, բաղդատմամբ արար բնագրին, քովը նշանակելով անոնց արաբական և ֆրանսական համագործներն, ըստ իմ քննութեան։

Նախ՝ կը դնեմ Ամիրտովլաթի «Անգիւտաց Անպէտաին մէջ (երես 14-20) յիշուած անուններն, ինչպէս որ Ամիրտովլաթ մէջ կը բերէ. յետոյ՝ անոնց քով կը դնեմ իմ կողմէ համեմատուած կամ ճշգրտած արաբերէնն ու ֆրանսերէնը, այս = նշանէ ետք։

4. Իզնասիոս, Մեկնութիւն Ղուկասու Աւետարանին։

5. Յովն. Ոսկեբերան, Մեկնութիւն Յովհաննու։

6. Գրիգոր Աստուածարանի Ճառք։

7. Եպիփան Կիպրացի։

8. Գրիգոր Նարեկացի վարդապետ։

9. Սարկաւազ վարդապետ (հմմտ. թղ. 203ա, 205բ)։

10. Մովսէս Քերթով (թղ. 199բ. ի մասին Աբգարու թղթին)։

11. Մամբրէ Վերծանող, Ճառք։

12. Թէոփիլոս աշակերտ Ոսկեբերանի (201բ, 206բ, 216ա ևն.)։

13. Անանիա։

14. Նանա, Մեկնութիւն Յովհաննու։

15. Սեբերիանոս, ի մէջ քրիստոնասիրացն։

Այս թուին վրայ կրնանք աւելցնել՝

16. Զաքարիա կաթողիկոս, Ճառք, որոնցմէ կ'օգտուի (թղ. 190-206ա)։

Այս անունները յաճախ կը տեսնուին ի լուսանցս ԵՓ., ՆԱՆ, ՆՆ., ՍՏ., ՍԵՔ., ՈԿ., ԻԳ., ԶԱՔ. եւն. համառօտագրութեամբ։

Երուսաղեմ

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

(Վերջէ յաջորդով)